

VIKO MANTEGACA I CRNA GORA

Slavko Burzanović

Olivera Popović

This paper aims to analyse the “Montenegrin” works and activities of Vico Mantegazza, a journalist, publisher of leading Italian newspapers, political analyst and travel writer. He visited Montenegro for the first time in 1896, on the occasion of the engagement ceremony of Italian Crown Prince Vittorio Emmanuel III and Princess Jelena Petrović Njegoš. He established relationships with the most important representatives of the Montenegrin government and wrote several books and articles informing the Italian public about all aspects of life in Montenegro. Mantegazza was the promoter of the idea of closer political, economic and cultural relations between Italy and Montenegro, presenting this small Balkan state as an important element in the process of the affirmation of Italian policies against the ambitions of Austria-Hungary, both in the Adriatic and in the Balkans.

Do sredine devedesetih godina XIX vijeka Crna Gora je u Italiji, uprkos geografskoj blizini, bila relativno nepoznata zemlja. Vjeridba i vjenčanje italijanskog prestolonasljednika Viktora Emanuela III Savojskog i crnogorske princeze Jelene Petrović-Njegoš 1896. godine, pobudili su veliko interesovanje

italijanske javnosti za malu balkansku knjaževinu i prilike u njoj. Tim povodom u Italiji su tokom nekoliko sljedećih godina objavljeni brojni novinski prilozima, reportaže i knjige naučnog i publicističkog karaktera.¹ Tu poligrafsku poplavu djela o Crnoj Gori italijanski slavist Arturo Kronija nazvaće kasnije „velikim trijumfom male Crne Gore“.²

Među brojnim italijanskim novinarima koji su povodom vjeridbe italijanskog prestolonasljednika posjetili crnogorsku prijestonicu Cetinje bio je i dopisnik firentinskog lista „La Nazione“ Viko Mantegaca (1856–1934).³ U to vrijeme on je bio afirmisani novinar s značajnom karijerom iza sebe. Već sa dvadeset i tri godine bio je urednik rimskih listova „Il Fanfulla“ i „La Libertà“, a nacionalnu slavu dostigao je 1887. godine, kao dopisnik italijanskih listova „Illustrazione italiana“ i „Corriere della Sera“, izvještavajući o italijanskim kolonijalnim

¹ Up. Vesna Kilibarda, „Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532–1941)“, *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knj. 4, CNB Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1993.

² Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia: bilanciostorico-bibliografico di un millennio*, Officine grafiche Stediv, Padova, 1958, str. 502.

³ Među njima su bili dopisnik lista *Corriere della Sera* Adolfo Rossi, urednik milanskog časopisa *Illustrazione italiana* Edoardo Ximenes, urednik milanske *Perseveranze* Mario Borsa, urednik *Gazzetta di Venezia* grof Feruccio Macula, urednik rimske *Tribune* Eugenio Rubichi, dopisnik rimskog *Popolo Romano* M. Dentico, urednik napuljskog lista *Mattino* Edoardo Scarfoglio, dopisnik lista *Corriere delle Puglie* Armando Perotti, publicista N. Furino i ilustrator Achille Beltrame. Up. „Italijanski novinari“, *Glas Crnogorca*, 1896, br. 35 (24. VIII), str. 4; Renato Barneschi, *Elena di Savoia. Storia e segreti di un matrimonio reale*, Rusconi, Milano, 1986, str. 89, 123; Slavko Burzanović, „Crnogorski motivi na naslovnica Akila Beltrama“, *Art centrala*, 1/2009, str. 91-92.

osvajanjima u Africi.⁴ Njegova „afrička misija“ ostala je zapažena između ostalog i zbog činjenice da je za nju list „Corriere della Sera“ izdvojio petnaest posto svog ukupnog godišnjeg budžeta.⁵ Po povratku u Italiju, Mantegaca je postao glavni urednik ovog lista, potom direktor milanskih dnevnih novina „L’Italia“, a nakon toga direktor uticajnog lista „La Nazione“.

Brak italijanskog prestolonasljednika morao je sam po sebi izazvati Mantegacin žurnalistički interes, ali ga je nesumnjivo privlačio i politički aspekt orođenja crnogorske i italijanske dinastije.⁶ Naime, još od sredine osamdesetih godina XIX vijeka, Mantegaca se zanimao za balkanske teme, prije svega za Bugarsku, gdje je i boravio dva mjeseca 1886. godine.⁷ Kada je

⁴ O Africi i italijanskim kolonijalnim osvajanjima Mantegaca je napisao nekoliko djela: *Da Massaua a Saati: narrazione della spedizione italiana del 1888 in Abissinia*, Fratelli Treves, Milano, 1888; *Gl’Italiani in Africa. L’assedio di Macallé*, Successori Le Monnier, Firenze, 1896; *La guerra in Africa*, Successori Le Monnier, Firenze, 1896.

⁵ Biografski podaci prema: Giorgio Mattioli, „Contribution du journaliste et publiciste V. M. : la connaissance de l’histoire et des questions des Pays de l’Europe du Sud-est en Italie entre la fin du XIXe et le début du XXe siècle“, in *Balkanica XXIV. Annuaire de l’Institut des études balkaniques*, Accademie serbe des sciences et des arts, Institut des études balkaniques, Belgrade, 1993, str. 87–100; Francesco Guida, „MANTEGAZZA, Vico“, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 69, 2007, [http://www.treccani.it/enciclopedia/vico-mantegazza_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/vico-mantegazza_(Dizionario-Biografico)/); Lorenzo Benadusi, *Il „Corriere della Sera“ di Luigi Albertini*, Aracne, Roma, 2012, str. 181.

⁶ Brak je bio uslovljen eugenetskim razlozima, a koristi od njega za politiku Italije na Balkanu bile su u drugom planu u odnosu na nastojanje da se izbjegne upliv moćnih katoličkih dvorova u slučaju izbora princeze iz neke uticajne evropske zemlje. Up. Renato Barneschi, nav. djelo.

⁷ Povod ovog boravka bio je ujedinjenje Bugarske i srpsko-bugarski rat, o čemu je Mantegaca napisao i knjigu *Due mesi in Bulgaria, ottobre e novembre*

nakon sloma svoje kolonijalne politike u Africi Italija pokazala povećano interesovanje za Balkan, on je već bio dobar poznavalac tamošnjih prilika. U planove u vezi sa ženidbom Viktora Emanuela III bio je upućen čak godinu dana prije vjeridbe, zahvaljujući poznanstvu sa ondašnjim predsjednikom italijanske vlade Frančeskom Krispijem, koji je bio kreator ovog braka. Mantegaca je na Cetinju upoznao knjaževsku porodicu i prisustvovao svečanostima priređenim u čast vjeridbe na dvoru knjaza Nikole Petrovića-Njegoša (1841–1921), oca buduće italijanske kraljice. U društvu Viktora Emanuela III i članova crnogorske vladajuće porodice, tom prilikom obišao je i varošicu na Skadarskom jezeru Rijeku Crnojevića, potom Podgoricu, najveći grad u knjaževini, antički lokalitet Duklju u njenoj okolini, kao i obližnju varošicu Spuž. Tokom narednih nedjelja obišao je i druge krajeve ove zemlje.⁸ Nakon povratka u Italiju, na osnovu svojih utisaka, ali i na osnovu istorijske, etnografske i putopisne literature koju je, očito, naknadno konsultovao, napisao je knjigu pod naslovom *U Crnoj Gori: zemlji bez parlamenta: bilješke i utisci (avgust - septembar 1896)*.⁹ Djelo je bilo namijenjeno širokoj čitalačkoj publici i bogato ilustrovano.

1886: *note di un testimonio oculare* (Fratelli Treves, Milano, 1887).

Bugarskom će se baviti i kasnije, o čemu svjedoče i knjige *La Bulgaria contemporanea. Il risveglio di una nazionalita* (Società di guide ed annuari, Milano 1906) e *La grande Bulgaria* (Bontempelli e Invernizzi, Roma, 1913)

⁸ Mantegaca ne navodi precizno kad je stigao na Cetinje, ali se iz njegovog putopisa može zaključiti da je u Crnoj Gori boravio ne manje od dvije nedjelje.

⁹ Vico Mantegazza, *Al Montenegro: un paese senza parlamento: note ed impressioni (agosto-settembre 1896)*, Successori Le Monnier, Firenze, 1896. Mantegaca se u svom radu poziva na podatke preuzete od Marijana Bolice, Nikole Tomazea, Evgenija Popovića, Jakova Ćudine, Vilijema Gledstona i Ćezarea Tondinija de Kvarengija. Popis njihovih djela iz crnogorskog opusa vidi u Vesna Kilibarda, nav. djelo.

U Mantegacinoj naraciji ne prevladava opis događaja vezanih za vjeridbu prinčevskog para već više priča o samoj Crnoj Gori i Crnogorcima, s kojima autor želi da upozna italijansku čitalačku publiku. Za razliku od ranijih stranih putopisaca, naročito onih koji su ovu zemlju posjećivali u vrijeme intenzivnih borbi za njeno teritorijalno proširenje i međunarodno priznanje nezavisnosti, od četrdesetih do kraja sedamdesetih godina XIX vijeka, a koji su je prikazivali kao nerazvijenu i primitivnu zemlju gorštaka i ratnika, Mantegaca piše o uspjesima koje je Crna Gora postigla ugledajući se na evropske uzore. U njegovom prikazu prepoznatljiva je tendencija da domovinu prinčeve izabranice, siromašnu i ruralnu zemlju¹⁰, predstavi u što boljem svijetlu, kako bi Italijani sa simpatijom gledali na izbor Jelene Petrović-Njegoš za suprugu Viktora Emanuela III.¹¹ Mantegaca tako ukazuje na pomake ostvarene na planu razvoja privrede, pravnog uređenja, širenja školske mreže i razvoja kulturno-obrazovnih institucija, kao i u pogledu urbanizacije, poboljšanja putne infrastrukture, uspostavljanja telegrafskih i telefonskih veza. On ističe

¹⁰ Krajem XIX vijeka Crna Gora je obuhvatala površinu od 9.475 km² i samo je svojim malim dijelom imala izlaz na more. Njen glavni grad Cetinje brojao je manje od 3.000 stanovnika, dok je njena glavna poljoprivredna grana bila stočarstvo. Trgovinski bilans zemlje bio je stalno negativan, dok je spoljni dug iznosio oko pet godišnjih budžeta. Up. Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, str. 211, 216–217.

¹¹ Dio italijanske javnosti pokazivao je otvoreno neslaganje sa prinčevim izborom. Novinar i pisac Edoardo Scarfoglio (1860–1917) i njegova supruga, novinarka i spisateljica Matilde Serao (1856–1927) u svom listu *Mattino* (br. 269, 27. IX), ironično su pisali o ovoj vjeridbi i o Crnoj Gori, ali i o samom italijanskom princu. Ovaj broj napuljskog lista vlada je konfiskovala. Integralne članke Edoarda Skarfolja i Matilde Serao vidi u: Renato Barneschi, nav. djelo, str. 123–126.

specifičnu samosvijest Crnogoraca koji sebe doživljaju prvenstveno kao ratnike,¹² ali se ne zadržava na pukom glorifikovanju njihovih ratničkih vještina, opisujući ih još i kao iskrene, gostoljubive, ponosne, časne i obrazovanju posvećene ljude.¹³

Zasluge za ostvareni napredak Mantegaca pripisuje vladarima iz dinastije Petrović-Njegoš, koji su Crnom Gorom vladali od 1696. godine kao vladike, to jest mitropoliti, a od 1851. godine kao svjetovni vladari. Aktuelnog crnogorskog knjaza Nikolu I svojim čitaocima predstavio je kao pronicljivog diplomatu, sposobnog i mudrog državnika, hrabrog vojnog zapovjednika i stratega, neposrednog i brižnog vladara, u čijem se liku i djelu ostvario idealan spoj tradicije i savremenosti.¹⁴ Mantegaca naglašava veliku ulogu knjaza Nikole u društvenom i kulturnom preobražaju Crne Gore. Posebno značajnim rezultatom u ovom pogledu on smatra stvaranje duha vjerske tolerancije u zemlji, u čiji je sastav nakon 1878. godine, pored pravoslavnih Crnogoraca, ušao i značajan broj katolika i muslimana.¹⁵ Mantegaca sa simpatijom piše i o zalaganju knjaza Nikole da u jednoj patrijarhalnoj zemlji obezbijedi veće uvažavanje žena.¹⁶ On obavještava italijanske čitaoce da je crnogorski vladar bio i pjesnik, čije je književno djelo snažno protkano njegovim političkim idejama i ciljevima.¹⁷

¹² Vico Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 249–250.

¹³ Isto, str. 124, 182, 218, 231.

¹⁴ Isto, str. 210.

¹⁵ Samo deceniju ranije jedan drugi italijanski autor je u svom putopisu istakao problem vjerske netrpeljivosti u Crnoj Gori. Up. Olivera Popović, „Il Montenegro nel libro odeporario di Vincenzo Vannutelli, *Italica Belgradensia*, 2013, vol. I, str. 109.

¹⁶ Mantegaca kao primjer navodi da je knjaz pri svojim putovanjima u inostranstvo funkciju regenta povjeravao svojoj supruzi Mileni. Up. Vico Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 188.

¹⁷ Drama knjaza Nikole *Balkanska carica* i neke od njegovih pjesama

Za one segmente društvenog razvoja u kojima je Crna Gora značajno zaostajala za razvijenim evropskim zemljama, Mantegaca traži opravdanja, nastojeći da istakne pozitivne aspekte uočenih razlika. Tako, po njegovom mišljenju, apsolutistički oblik vladavine u Crnoj Gori odgovara potrebama ove zemlje i predstavlja „glavni elemenat“ njene snage. U apologiji crnogorske autokratije autor ide tako daleko da tvrdi kako bi uvođenje ustavnog ustrojstva po Crnu Goru imalo samo negativne posljedice i čak dovelo do uništenja same države.¹⁸ Ovakvim razmatranjima Mantegaca ponavlja konzervativne stavove autora koji su o Crnoj Gori pisali u romantičarskom duhu, kao o zemlji koju je izolovanost sačuvala od pošasti civilizacije.¹⁹ U njegovim stavovima prepoznaje se doza kritičkog odnosa prema italijanskoj stvarnosti i funkcionisanju njenih institucija, na čiji rad, po njegovom pisanju, snažno utiču „bijedne i jalove trzavice među političkim strankama“.²⁰ Za razliku od naklonosti koju pokazuje u opisu Crne Gore, Mantegaca njoj susjedne krajeve pod upravom Austrougarske, italijanske suparnice na Jadranu, preko kojih je doputovao u balkansku knjaževinu, prikazuje u znaku njihovih nedostataka.²¹

odražavaju velike državne ambicije crnogorskog vladara. Mantegaca bilježi i da su Crnogorci knjaževe stihove pjevali uz melodije garibaldinskih pjesama. Up. Vico Mantegazza, nav. djelo, str. 136, 168–169, 205.

¹⁸ Vico Mantegazza, nav. djelo, str. 204.

¹⁹ Jegor Petrovič Kovalevskij, *Četyre mesjeca v Černogorii*, A. A. Pljušar, S. Peterburg, 1841; Andrew Archibald Paton, *Highlands and Island of the Adriatic*, Chapman and Hall, London, 1849; Josef Holeček, *Černá Hora*, Praha, 1876, Antonio Baldacci, *Le Bocche di Cattaro ed i Montenegrini: impressioni di viaggio e notizie da servire per introduzione alla flora della Cerangora*, Società tipografica Azzoguidi, Bologna, 1886.

²⁰ Vico Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 204, 265.

²¹ Kotor, grad viševjekovne urbane tradicije, trgovački centar koji je Crnu Goru povezivao sa razvijenim svijetom, u Mantegacionom djelu je opisan kao

Mantegaca piše o Crnoj Gori kao o herojskoj zemlji. U njegovoj interpretaciji crnogorska istorija predstavlja niz pobjeda nad Turcima i drugim osvajačima.²² On naglašava dugu tradiciju bliskih veza Crne Gore i Italije, nastojeći da podstakne osjećanja bliskosti i prijateljstva dva naroda. Mantegaca ukazuje na tragove viševjekovnog italijanskog prisustva na istočnoj obali Jadrana, u neposrednom susjedstvu Crne Gore, tvrdeći da mletačko kulturno nasljeđe nije iščezlo ni nakon sloma Mletačke republike. U ovom smislu ističe dobro poznavanje italijanskog jezika i književne tradicije ne samo u kulturnim krugovima Boke Kotorske nego i Crne Gore.²³ Navodeći primjere privrženosti Italiji kako crnogorskih vladara, tako i samog naroda, te uzajamno poštovanje, istovjetne nacionalne ideale, kao i vojnu saradnju Italijana i Crnogoraca, autor se zalaže za uspostavljanje intenzivnijih odnosa ove dvije zemlje.

Mantegaca je uspio da saopšti obilje iscrpnih i raznovrsnih informacija na način pristupačan širokom krugu čitalačke publike. Među putopisnim publikacijama posvećenim Crnoj Gori povodom vjenčanja Savoja-Petrović objavljenim 1896. i 1897. godine²⁴ njegovo djelo bilo je nesporno najčitanije.²⁵ U neugledna kasarna iz koje što prije treba pobjeći u čisto, civilizovano i kulturi posvećeno Cetinje, u kome je proces urbanizacije uzeo toliko maha da se očekivala njegova brza transformacija u centar poput Beograda ili Sofije. Up. Vico Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 62-64, 97.

²² Mantegaca je bio dobro obaviješten o crnogorskoj istoriji, ali propušta da notira crnogorske neuspjehe u borbi sa Turcima, nastojeći da osnaži mit herojske zemlje.

²³ Vico Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 60.

²⁴ Mario Borsa, *Dal Montenegro: lettere*, Istituto italiano d'arti grafiche, Bergamo, 1896; Adolfo Rossi, *Un'escursione nel Montenegro*, Carlo Aliprandi editore, Milano, 1896; Giuseppe Marcotti, *Il Montenegro e le sue donne: il matrimonio del Principe Ereditario d'Italia*, Treves, Milano, 1896; Antonio Baldacci, *Crnagora: memorie di un botanico*, Ditta Nicola Zanichelli, Bologna, 1897.

²⁵ O popularnosti Mantegacinog djela svjedoči i Umberto Saba, koji je

relativno kratkom vremenskom razdoblju doživjelo je čak četiri izdanja, od kojih su prva tri objavljena još iste 1896. godine.²⁶

* * *

Uspostavljanje rodbinskih odnosa dinastija Savoja i Petrović i obilje literature nastale tim povodom uticali su na porast interesovanja italijanskih političkih i ekonomskih krugova za Crnu Goru. Početkom XX vijeka Crnu Goru su posjetili i istraživali njene prirodne resurse brojni italijanski naučnici, među kojima i Antonio Baldači, jedan od najboljih italijanskih balkanologa, koji je o Crnoj Gori pisao kao o „vratima Balkana“.²⁷

posjetio Crnu Goru 1904. godine i opisao svoje iskustvo u memoaru-putopisu pod naslovom *Kako sam, prije deset godina, prognan iz Crne Gore*, objavljenom 1913 godine. Saba piše kako je njegovu želju da predstavi čitaocima ovu zemlju ismijao jedan policijski službenik riječima: „Vuol parlare lei del Montenegro, dopo che c'è stato Mantegazza?“ (Vi ćete, nakon Mantegacine posjete, da govorite o Crnoj Gori?). Up. Umberto Saba, „Come, 10 anni fa, fui bandito dal Montenegro“, *Resto del Carlino*, 1913, br. 102 (12. IV), str. 8.

²⁶ Mantegacino djelo imalo je odjeka i u Crnoj Gori. U cetinjskom književnom časopisu *Luča* objavljena je bilješka, uz isticanje činjenice da je autor za kratko vrijeme uspio da se upozna sa duhom i običajima Crnogoraca (Anonimno/. „II Montenegro“, *Luča*, Cetinje, II/1896, sv. 11, str. 523). Četvrto izdanje Mantegacine knjige objavljeno je prilikom proglašenja Crne Gore za kraljevinu 1910. godine.

²⁷ Botaničar Antonio Baldači (1867-1950) je najmanje četrnaest puta boravio u Crnoj Gori. Napisao je niz članaka o privrednim prilikama i o mogućnostima investiranja italijanskog kapitala u ovoj zemlji. Smatrao je da Crnu Goru i Albaniju treba uključiti u krug italijanskog političkog i kulturnog uticaja. U tom kontekstu zalagao se za stvaranje albansko-crnogorske konfederacije pod vlašću dinastije Petrović-Njegoš. Up. Maurizio Vernassa, „Opinione pubblica e politica estera: l'interessamento italiano nei confronti dell'area balcanica (1897–1903)“, *Rassegna storica del Risorgimento*, 1976,

Mantegaca je takođe u Crnoj Gori prepoznao prostor preko kog bi Italija mogla da ostvari svoju političku i ekonomsku ekspanziju na Balkanu. Počev od 1904. godine on u više navrata posjećuje Crnu Goru i piše o njoj. U *Corriere della Sera*, jednom od najuticajnijih italijanskih listova, on objavljuje tekst „Preko Jadrana. Bežični telegraf“, kojim skreće pažnju na pozitivan trend u italijansko-crnogorskim odnosima, čiji izraz predstavlja i uspostavljanje radio-telegrafске veze između Bara i Barija.²⁸ Saopštavajući da je prethodnih dana završena gradnja stanice u Bariju (San Kataldo), te da se ubrzo očekuje završetak one u Baru (Volujica), autor koristi priliku da tekst posveti analizi italijanske politike na Balkanu i potrebi njenog orijentisanja prema Crnoj Gori i Albaniji. Njegova razlaganja su anti-austrijski intonirana i podsjećaju na nepravdu koja je Berlinskim ugovorom (1878) nanesena Crnoj Gori, ograničavanjem njenog suvereniteta nad vlastitom obalom, nad kojom je pomorsko-sanitarna kontrola prepuštena Austriji. Mantegaca ističe važnost uspostavljanja direktne telegrafске veze Italije i Crne Gore, čime je, između ostalog, eliminisan monopol Austrougarske, preko čije telegrafске mreže je Crna Gora bila povezana sa svijetom. Pored praktičnog aspekta, on ističe i svojevrsnu propagandnu dimenziju izgradnje prve radio-stanice na Balkanu, smatrajući je očiglednom manifestacijom italijanske tehničke i kulturne superiornosti, odnosno italijanskog genija oličenog u slavnom pronalazaču Guljelmju Markoniju, koji je ovaj poduhvat ostvario.²⁹

str. 347; Slavko Burzanović. „Antonio Baldacci e il Montenegro“, in: Vesna Kilibarda, Julijana Vučo (a cura di), *Contesti Adriatici. Studi di italianistica comparata*, Aracne, Roma, 2008, str. 69–91.

²⁸ Vico Mantegazza, „Attraverso l’Adriatico. Il telegrafo senza fili Bari-Antivari“, *Corriere della Sera*, 31. marzo 1904.

²⁹ Autor navodi Markonijevu izjavu da je uspostavljanje radio-veze realizovano na njegov trošak, ali da bi želio da njeno držanje preuzme italijanska vlada.

U julu iste godine Mantegaca je objavio još dva teksta posvećena Crnoj Gori. U članku „Izbjegnuta opasnost“, takođe objavljenom u listu *Corriere della Sera*, Mantegaca piše o ambicijama Austrougarske da napravi željezničku prugu duž crnogorskog primorja, pozivajući se na član 29 Berlinskog ugovora, koji je dozvoljavao da sa Crnom Gorom napravi sporazum u pogledu izgradnje takve saobraćajnice.³⁰ Mantegaca pozdravlja odluku Crne Gore da ne prihvati ponudu Austrije da izgradi željeznicu, pa čak i luku u barskom zalivu. On upozorava italijansku javnost da bi izgradnjom takve željezničke linije Austrija ovladala crnogorskom obalom i ojačala svoje pozicije na Jadranu na štetu Italije. Autor ističe mudrost knjaza Nikole, koji se lišio izvjesnih ekonomskih prednosti koje je austrougarska ponuda implicirala, i svjestan njenog negativnog vojnog i političkog aspekta pokazao spremnost da pomenute koncesije povjeri Italijanima.³¹ Mantegaca ukazuje da bi investicije italijanskih preduzeća u Crnoj Gori ojačale uticaj Italije ne samo u ovoj zemlji, već i u susjednoj Albaniji. Istim pitanjima autor se bavi i u tesktu pod naslovom „Crna Gora na moru“, objavljenom u nedjeljniku *Illustrazione italiana*.³²

Radio-stanica je počela s radom avgusta 1904. godine, a svečanom otvaranju prisustvovao je i sam Markoni. Up. Vico Mantegazza, *Attraverso l'Adriatico. Il telegrafo senza fili Bari-Antivari*; Vico Mantegazza, *Altra sponda*, Libreria editrice lombarda A. De Mohr, Antongini, Milano, 1905, str. 186–188.

³⁰ Vico Mantegazza, „Un pericolo evitato“, *Corriere della Sera*, 1904/XXIX, br. 163 (15. VII), str. 1.

³¹ Tezu da bi prihvatanjem austrijske ponude Crna Gora dovela sebe u zavisan položaj u odnosu na Austrougarsku Mantegaca će više puta ponavljati i u kasnijim tekstovima. Isto mišljenje dijelio je i italijanski diplomatski predstavnik na Cetinju Luidi Kuzani. Arhiv Srbije, Mikrofilmovi, S I 55, Cusani a Tittoni, Cettigne 2. giugno 1904.

³² Pišući o političkim prednostima jačanja crnogorsko-italijanskih veza, Mantegaca ističe značaj grada Bara, oko čijeg su se posjedovanja u prošlosti

U pozadini naglašenog Mantegacinog interesovanja za Crnu Goru stajale su njegove veze sa grupom venecijanskih kapitalista predvođenih političarem i finansijerom grofom Pjerom Foskarijem i preduzetnikom Đuzepeom Volpijem. Oni su 1903. godine od Vlade na Cetinju dobili čitav niz koncesija za eksploataciju privrednih resursa i razvoj saobraćajne infrastrukture u Crnoj Gori. Najunosnije i najlakše za realizaciju bilo je pravo na monopol u otkupu, preradi i prometu duvanskih proizvoda. Ova koncesija uspješno je realizovana kroz posebno preduzeće – *Regia cointeressata dei tabacchi del Montenegro*. Ostale koncesije prenesene su na Italijansko-crnogorski sindikat (Sindacato italo-montenegrino). Za njihovu realizaciju, prije svega za izgradnju barske luke i željeznice od Bara do Virpazara bila je neophodna ekonomska i politička podrška italijanske vlade. Vodeći ljudi Sindikata angažovali su Mantegacu da svojom publicističkom djelatnošću utiče na javno mnjenje, a posredno i na vladajuće krugove za obezbjeđivanje ovakve podrške.

Lobiranje vlade išlo je političkim kanalima.³³ Pojedini članovi italijanske vlade i Konsulte, poput ministra inostranih

sukobljavali Mlečani i Turci. Autor ukazuje da se zahvaljujući aktivnostima italijanskih privrednika Bar ubrzano razvija i da je u njemu već oformljena jedna značajna italijanska zajednica. Naglašava da nakon potpisivanja crnogorsko-italijanskog ugovora o poštanskim uslugama Crna Gora u ovom pogledu više nije zavisna od ne uvijek prijateljski nastrojene Austrije, a Italija je preko Crne Gore obezbijedila prenos svoje pošte za Skadar, odnosno u Albaniju. Up. Vico Mantegazza, „Il Montenegro al Mare“, *Illustrazione italiana*, XXXI/1904, br. 28 (10. VII), str. 36–37; br. 29 (17. VII), str. 56–57.

³³ Većina italijanskih preduzeća osnovanih u Crnoj Gori nijesu ostvarivala veliku ekonomsku dobit. Italijanski kapitalisti nastojali da ono što nijesu mogli dobiti na tržištu obezbijede putem subvencija italijanske Vlade, motivišući to državnim interesom. Up. Richard A. Webster, *L' imperialismo industriale italiano 1908–1915. Studi sul prefascismo*, Giulio Finaudi editore, Torino, 1974, str. 390–392.

poslova Tomaza Titonija i državnog podsekretara Gvida Fuzinata, dijelili su uvjerenja u pogledu potrebe da se italijanski kapital angažuje u izgradnji saobraćajnica u Crnoj Gori, koje bi poslužile kao sredstvo za ostvarivanje italijanske jadranske i balkanske politike. Naprotiv, tadašnji predsjednik italijanske vlade Đovani Đoliti nije vjerovao u političke i ekonomske dobiti od takvog poduhvata, i iritiralo ga je što se Mantegacinim tekstovima o tome otvorila polemika u štampi.³⁴

Neuspjeh Italijansko-crnogorskog sindikata da tokom 1904. godine dobije podršku Vlade za svoje inicijative mogao je samo ojačati veze *Sindikata* i Vika Mantegace. Tokom maja i juna 1905. godine Mantegaca je sa velikom grupom Italijana dvije nedjelje boravio u Crnoj Gori. Povod za to bio je otvaranje fabrike duvana u Podgorici, prvog modernog industrijskog objekta u Crnoj Gori. U članku „Izlet u Crnu Goru“, objavljenom u listu *Illustrazione italiana*, Mantegaca detaljno izvještava o ovoj svečanosti. Afirmativno pisanje o Monopolu duvana trebalo je da pokaže mogućnost uspješnog investiranja italijanskog kapitala u Crnoj Gori.³⁵ Krajem 1905. godine *Sindikat* se transformiše u *Barsko društvo*, a njegovi akcionari postaju vođeća italijanska industrijska preduzeća i finansijske institucije.³⁶

³⁴ Đoliti je smatrao da se u suštini radi o lošem poslu koji iza političkog paravana želi da se domogne državnih finansija. Prepustio je Vladi da odluči može li bez ovlašćenja parlamenta podržati ove inicijative. Avgusta 1904. godine, na sjednici Vlade, Titoni nije uspio da interes pomenute grupe italijanskih kapitalista predstavi kao državni interes. Up. Arhiv Srbije, Mikrofilmovi, S I 55, Gioliti - Tittoni, Roma, 8.VIII 1904; *Ibid*, Paganini a Tittoni, Belluno, 4.IX 1904; *Ibid*, Fusinati a Foscari, Roma, 26.VIII, 1904; *Ibid*, Paganini a Cusani, Belluna, 23.VIII 1904.

³⁵ Vico Mantegazza, „Una gita al Montenegro“, *Illustrazione italiana*, XXXII/1905, br. 27 (02. VII), str. 18-20.

³⁶ Akcionari Barskog društva bili su: Italijanska trgovačka banka, banke Piza e Vonviler iz Milana, banka Luidi Marsalja iz Torina, tvornica R. Pjađo i

Društvo konačno dobija podršku italijanske vlade.³⁷ Akcionar *Barskog društva* postaje i Viko Mantegaca, koji će u njemu neko vrijeme obavljati i funkciju sekretara.³⁸ Iste 1905. godine on će značajnu funkciju obaviti i za crnogorsku vladu kao njen komesar na međunarodnoj izložbi u Liježu.³⁹

Barsko društvo je od 1908. do 1909. godine izgradilo modernu luku u Baru⁴⁰ i uz nju postavilo temelje za izgradnju novog

Sinovi iz Đenove, a potom i pojedinci: Tomaso Bertareli, Marko Beso, ing. Ernesto Breda, Luidi Kanzi, Ferdinand Cesaroni, grof ing. A. Korinaldi, Karlo Otavio Kornada, senator De Angelis, grof Piero Foskari, baron Tristan Galoti, Guljermo Markoni, Luidi Marsalja, adv. Klement Maraini, Đordo Milius, Atilio Odero, ing. Đuzepe Orlando, ing. Vitorio Otolengi, ing. Pjero Piola-Daverio, grof Karlo di Edilio Rađo, Vitorio Rolandi-Riči, grof senator G. Rosi Martini, Frederik Selve, senator Treves dei Bonfili, G. Tempini i Čezare Treca di Musela. Up. Angelo Tamborra, *The Rise of Italian Industry and the Balkans*, Studi storici sull'Evropa orientale, Roma, 1987, str. 294-295.

³⁷ A. Webster, nav. djelo, str. 388.

³⁸ Ulogu sekretara Mantegaca je prihvatio i iz privatnih razloga, budući da je imao finansijskih problema zbog loših poslovnih investicija, kao i medicinskih tretmana kojima je usljed bolesti morao da se podvrgne. Up. Richard A. Webster, nav. djelo, str. 389, 434.

³⁹ Naredne, 1906. godine, Mantegaca je bio i predstavnik Bugarske na *Esposizione universale di Milano*. Up. Tatjana Koprivica, *Montenegro and international exhibitions in the second half of 19th and early 20th century*, u: *130 years of established diplomatic relations between Montenegro and Great Powers after it gained independence in 1878*, Historical Institute of Montenegro, Ministry of Foreign Affairs and European Integration of Montenegro, NIG Pobjeda, Podgorica, 2011, str. 255.

⁴⁰ Mantegaca je prisustvovao i svečanom otvaranju ove luke 1909. godine. Up. „L'inaugurazione dell'esercizio della compagnia del porto franco D'Antivari“, *La Stampa*, XLIII/ 1909, br. 295 (24.10), str. 3; Prisustvu Volpija i Mantegace na svečanom otvaranju posvetio je pažnju i zvanični crnogorski list *Glas Crnogorca (Domaće vijesti*, 17. 10. 1909, str. 3).

dijela grada i slobodne industrijske zone.⁴¹ *Društvo* je izgradilo i prvu crnogorsku željeznicu od Bara do Virpazara na Skadarskom jezeru, na kome je uspostavilo plovidbeni sistem koji je povezivao nekoliko crnogorskih varošica i Skadar u Albaniji.⁴² Od svog konstituisanja i tokom četiri decenije djelovanja u Crnoj Gori *Barsko društvo* bilo je finansijski pasivno, a njegova aktivnost opstajala je uz značajnu finansijsku pomoć italijanske države.⁴³

Mantegacini novinski tekstovi predstavljaju svojevrstu hroniku djelovanja italijanskih kapitalista u Crnoj Gori. Informacije i ideje iznesene u njima on u svojim kasnijim tekstovima često ponavlja, razrađuje i dopunjuje, a povremeno ih objedinjuje i štampa u posebnim monografskim publikacijama.⁴⁴ Cjelovit prikaz najvažnije etape prodora italijanskog kapitala u Crnu Goru Mantegaca je dao u publikaciji *Barsko društvo, Barska luka, Željeznica Bar - Vir, Skadarsko jezero* (Tip. E. Bonetti, Milano, 1910), koja je sa skoro istovjetnim sadržajem publikovana i u petom tomu zbornika *Pitanja spoljne politike*.⁴⁵ Usko vezano za ovu

⁴¹ Radilo se, zapravo, o novom gradu udaljenom od starog grada 4-5 km.

⁴² Up. Slavko Burzanović (ur.) *100 godina željeznice Crne Gore*, Obod, Željeznica Crne Gore AD, Cetinje, Podgorica, 2009, str. 30–35, 38–39.

⁴³ Isto, str. 44–45.

⁴⁴ Vico Mantegazza, *L'altra sponda*, Libreria editrice lombarda A. De Mohr, Antongini, Milano, 1905 (2. edizione 1921); Vico Mantegazza, *La Turchia liberale e le potenze balcaniche*, F.lli Treves, Milano, 1908; Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno quinto*; Vico Mantegazza, *L'Albania*, Bontempelli e Invernizzi, Roma, 1912.

⁴⁵ Ediciju *Pitanja spoljne politike*, Mantegaca je objavljivao od 1906. do 1914. godine, iznoseći niz razmatranja o zemljama koje je posjetio. Dopunjena, publikacija o Barskom društvu štampana je i 1919. godine (*Il porto di Antivari: le iniziative italiane nel Montenegro*, Istituto editoriale italiano, Milano, 1919).

problematiku bilo je pitanje izgradnje balkanskih željeznica, oko koga su se tokom prve dvije decenije XX vijeka sporile velike sile. U svojim tekstovima Mantegaca je lobirao za izgradnju Jadranske željeznice, kao dijela veće saobraćajnice koja je trebalo da poveže crnomorske obale sa Francuskom.⁴⁶ On je 1906. godine obišao Srbiju, Bugarsku i Rumuniju, da bi u ime italijanske vlade i *Barskog društva* ispitao mogućnost realizacije ovog projekta.⁴⁷ Sličnu misiju Mantegaca je obavio i 1913. godine, kada je o ovom projektu razgovarao sa rumunskim kraljem Karolom I.⁴⁸ Izgradnjom Jadranske željeznice, *Barsko društvo* dobilo bi izuzetan značaj, a donijela bi višestruku korist i Crnoj Gori, koja je trebalo da predstavlja jednu od važnih tačaka na tom putu.⁴⁹

Mantegacini tekstovi i ideje imali su odjeka i u austrougarskim političkim krugovima. Ambasador Austrougarske u Rimu Hajnrih fon Lutcow smatrao je da za Dvojnu monarhiju veću opasnost predstavlja ekonomski prodor Italije na Balkan, za šta se Mantegaca uporno zalagao, nego eventualna vojna ekspedicija garibaldinaca pod vođstvom Garibaldijevog sina Ričotija.⁵⁰ Mantegacu citiraju i germanski

⁴⁶ Up. Giorgio Mattioli, nav. rad, str. 88–89, 94.

⁴⁷ Dimitrije Đorđević, „Projekt Jadranske željeznice u Srbiji 1896-1912. g“, *Istorijski glasnik*, 1956, sv. 3-4, str. 9.

⁴⁸ Up. Richard A. Webster, nav. djelo, str. 546; Slavko Burzanović, „Virpazar - Bar“, u: Slavko Burzanović (ur.) *100 godina željeznice Crne Gore*, str. 25-51.

⁴⁹ Zbog neslaganja Italije i Austrije u pogledu trase transbalkanske željeznice, ostvarivanje italijanskih interesa podrazumijevalo je saradnju sa Rusijom i Francuskom, odnosno drugim vojno-političkim blokom u Evropi. Sile Antante bile su raspoložene da uđu u taj posao da bi pridobile Italiju, odnosno da bi oslabile njen savez sa Austrougarskom i Njemačkom. Up. Slavko Burzanović, *100 godina željeznice*, str. 45–49.

⁵⁰ William C. Askew, „The Austro-italian antagonism, 1896-1914“, in: L.

autori kao izvor za proučavanje političkih i ekonomskih odnosa Italije i Austrije.⁵¹

* * *

U većini svojih djela o Balkanu Mantegaca se kritički osvrće na rad italijanske diplomatije. U knjizi *Druga obala*, koju posvećuje članovima italijanskog parlamenta, on ističe potrebu uspostavljanja veće parlamentarne kontrole nad ovim poljem vladinih aktivnosti.⁵² U podnaslovu knjige – *Italija i Austrija na Jadranu* – istaknuto je njegovo viđenje Jadranskog mora i njegovog zaleđa kao prostora sučeljavanja Italije i Austrije. Mantegaca je ukazivao na Austriju kao na primjer dobro organizovane politike, dok italijansku diplomatiju optužuje za neprofesionalnost, protežiranje određenih grupa, neadekvatnu zaštitu nacionalnih interesa, odnosno nedoraslost zadatku. Ovakav stav o italijanskoj diplomatiji, naročito o onim njenim predstavnicima koji su insistirali na politici jačanja savezništva sa Austrijom i Njemačkom, Mantegaca ponavlja u više svojih djela.⁵³ Mada

Parker Wallace, W. C. Askew (ur.), *Power, public opinion and diplomacy*, Duke University press, Durham, N.C 1959, str. 204.

⁵¹ Austrijski publicista i političar Leopold Freiherr von Chlumecky pominje Mantegacu u kontekstu italijanske ekspanzionističke ekonomske politike, sagledavajući, iz austrijske perspektive, rastući antagonizam između Austrougarske i Italije. Up. Leopold Freiherr von Chlumecky, *Österreich-Ungarn und Italien. Das westbalkanische problem und Italiens kampf um die vorherrschaft in der Adria*, Franz Deuticke, Leipzig und Wien, 1907, str. 20–21, 31–32, 117, 174, 181.

⁵² Vico Mantegazza, *L'altra sponda*, str. 9 i dalje.

⁵³ U svojoj knjizi o Makedoniji iz 1903. godine priložio je i pismo koje je uputio direktoru lista *Corriere della Sera*, u kome se žali na nesposobnost, neprofesionalnost i nekompetentnost italijanskih diplomatskih predstavnika na Istoku. Up. Vico Mantegazza, *Macedonia (marzo-aprile 1903)*, Fratelli Treves, Milano, 1903, str. 302.

je i Frančesko Krispi bio nepokolebljivi triplicista, Mantegaca je imao visoko mišljenje o njegovoj kolonijalnoj politici, zamjerajući italijanskim vlastima što nijesu uložile više napora i energije u njeno sprovođenje.⁵⁴ Mantegaca smatra da je i u pogledu Rusije italijanska diplomatija godinama vodila pogrešnu politiku, što se, između ostalog, odražavalo i na italijanske interese u Crnoj Gori. Zbog takve politike odnos ruskog poslanika na Cetinju prema davanju koncesija italijanskim preduzetnicima u Crnoj Gori promijenio se od blagonaklonog u ravnodušan, a zatim i u neprijateljski.⁵⁵ Pored toga, Mantegaca je smatrao nedopustivim da italijanski diplomatski predstavnici akreditovani u Crnoj Gori svoju službu obavljaju iz Dubrovnika, obilazeći samo povremeno crnogorsku prijestonicu. U ovom smislu kao negativan primjer posebno ističe djelatnost Rikarda Bolatija. Kritikuje i Vladu zbog nedovoljnog angažovanja oko izgradnje zgrade italijanskog poslanstva na Cetinju. Ove kritike on ponavlja u skoro svim svojim priložima i knjigama objavljenim do 1910. godine, kada je zgrada poslanstva konačno sagrađena.⁵⁶

* * *

S izuzetkom njegove prve putopisne knjige o Crnoj Gori Mantegaca se u kasnijim radovima rijetko bavio njenim unutrašnjim prilikama. Međutim, donošenje Ustava 1905. godine

⁵⁴ V. Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 28. Mantegaca je bio član Italijanskog kolonijalnog instituta osnovanog 1906. godine. Up. Richard. J. Bosworth, *La politica estera dell'Italia giolittiana*, Roma, Editori Riuniti, 1985, pp. 68-71, 79-80; Bahar Gürsel, *Friendship, crisis and estrangement: U. S. – Italian relations, 1871–1920*, Phd dissertation, Department of History, Bilkent University, Ankara, 2007, str. 214.

⁵⁵ V. Mantegazza, *L'altra sponda*, str. 503.

⁵⁶ Up. Slavko Burzanović, Aleksandar Dajković, *Italijansko poslanstvo na Cetinju*, Centralna Nacionalna biblioteka Đurđe Crnojević, Cetinje, 2015.

i političke borbe koje su za posljedicu imale i zavjeru protiv crnogorskog suverena Nikole I, inspirisali su ga da o tome napiše jedan tekst. Pišući o sudskom procesu vođenom protiv zavjerenika na Cetinju 1908. godine, poznatom kao Bombaška afera, Mantegaca je, kao i u svim prethodnim radovima, zadržao apologetski odnos prema личности i djelu Nikole I.⁵⁷ O ovom događaju izvještavala je evropska, pa i italijanska štampa.⁵⁸

U jesen iste godine Mantegaca ponovo piše o Crnoj Gori, povodom aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske. Ovaj događaj izazvao je evropsku krizu, za čiji ishod su bile jako zainteresovane i Italija i Crna Gora, i tokom koje su ove dvije zemlje blisko politički sarađivale.⁵⁹ Mantegaca se ovom temom bavi u više tekstova⁶⁰, kao i u knjizi *Liberalna Turska i balkanska pitanja*.⁶¹ Italijansko priznavanje aneksije Mantegaci se učinilo preuranjenim činom koji je mogao da poremeti odnose Italije sa balkanskim narodima.⁶² Smatrao je da po pitanju budućnosti Balkana Italija treba da se dogovori sa Rusijom, a ne sa Austrougarskom.⁶³

⁵⁷ *Il processo delle bombe*, in: Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno III*, Fratelli Treves Editori, Milano, 1909, str. 110–124.

⁵⁸ „Il processo contro l'ex-ministro Radovich nel Montenegro“, *Illustrazione italiana*, XXXV/1908, br. 25 (21. VII), str. 595; *Il processo delle bombe a Cetinje*, br. 27 (5.VIII), str. 24.

⁵⁹ Up. Alberto Basciani, Antonio D'Alessandri (a cura di), *Balcani 1908: Alle origini di un secolo di conflitti*, Beit studi, Trieste, 2010; Slavko Burzanović, „Italija i Crna Gora u Aneksionoj krizi 1908-1909“, *Istorijski zapisi* 1-2 (2013), 85–110.

⁶⁰ Vico Mantegazza, „I famosi compensi“, *La Nazione*, 12. 10. 1908, str. 1; „Una grande manifestazione della Camera contro la Triplice“, *L'Italia all'estero*, 5. 12. 1908, str. 1; „Ancora dei famosi compensi“, *La Nazione*, 7. 12. 1908, str. 1.

⁶¹ Vico Mantegazza, *La Turchia liberale e le potenze balcaniche*.

⁶² Isto, str. 396.

⁶³ Francesco Guida, nav. rad.

U Mantegacinom pisanju prepoznaje se povrijeđeni nacionalni ponos zbog toga što je italijanski ministar spoljnih poslova Titoni izigran od strane austrijskog ministra spoljnih poslova Erentala i aneksijom doveden pred svršen čin. U evropskoj javnosti razmatrana je mogućnost da čin aneksije bude predmet međunarodne konferencije, a Mantegaca je bio među onima koji su tu ideju podržavali. Smatrao je da Italija tom prilikom mora afirmisati svoje interese i da ne smije dozvoliti da se ponovi situacija iz 1878. godine, kada je ona bila jedina evropska sila koja nije dobila nikakve kompenzacije.⁶⁴ Tri decenije nakon Berlinskog kongresa, veliki dio italijanske političke javnosti, u koji je spadao i Mantegaca, realističku politiku „čistih ruku“ italijanskog diplomatskog predstavnika Luidija Kortija doživljavao je i dalje kao politiku „praznih ruku“. Do konferencije nije došlo, ali je Italija zaslužna što je Crna Gora iz aneksione krize izašla sa izvjesnim političkim dobitcima. Italijanska vlada uticala je na Beč da se odrekne člana 29, koji je Austriji omogućavao pomorski i sanitarni policijski nadzor nad lukom Bar, najvažnijim izlazom Crne Gore na more.⁶⁵

* * *

Kada je povodom pedesetogodišnjice vladavine crnogorski suveren svoju zemlju uzdigao na stepen kraljevine, Viko Mantegaca je, zajedno sa Đuzepeom Volpijem, boravio desetak dana u Crnoj Gori. Oni su u svojstvu specijalnih izaslanika *Barskog društva* prisustvovali svečanostima na Cetinju.⁶⁶ Kralj

⁶⁴ Vico Mantegazza, *La Turchia liberale e le potenze balcaniche*, str. 397–400.

⁶⁵ Iako ovaj ustupak nije bio veliki, nije bio ni za potcjenjivanje, pogotovo ako se ima u vidu činjenica da je oslobođena luka faktički bila u rukama italijanskog kapitala i predstavljala italijansku uporišnu tačku na Balkanu. Up. Slavko Burzanović, *Italija i Crna Gora u Aneksionoj krizi 1908-1909*, str. 109.

⁶⁶ Svečanostima su prisustvovali italijanski kraljevski par Viktor Emanuel

Nikola primio ih je u posebnu audijenciju.⁶⁷ Mantegaca se susreo i sa drugim značajnim ljudima iz crnogorskog političkog života, od kojih je mnoge upoznao prilikom ranijih dolazaka.⁶⁸ Utiske iz ove posjete zabilježio je u svojim novinskim člancima, a po povratku te je dopise objedinio i uz brojne fotografije objavio u knjizi pod naslovom *Pitanja spoljne politike: peta godina*.⁶⁹ U ovoj knjizi Mantegaca piše o promjenama koje su se u Crnoj Gori desile u odnosu na njegovu posjetu iz 1896. godine.⁷⁰ On daje sliku male kraljevine koja se iz tradicionalne

III i Jelena Petrović Savojska, bugarski kralj Ferdinand, prestolonasljednik Srbije Aleksandar Karađorđević, kao i brojni drugi velikodostojnici i diplomatski predstavnici stranih zemalja. O proglašenju Crne Gore za kraljevinu izvještavali su najznačajniji italijanski dnevni listovi: *Giornale d'Italia*, *Tribuna*, *Corriere d'Italia*, *Popolo Romano*, *Il Secolo* i *Corriere della Sera*. Up. „Dopisnici“, *Glas Crnogorca*, XXXIX/1910, br. 34 (7. VIII), str. 2; „Radosni dani na Cetinju“, *Glas Crnogorca*, XXXIX/1910, br. 35 (15. VIII), str. 2–4.

⁶⁷ Ovom prilikom uručili su mu sliku *Mreže (Le reti)* poznatog italijanskog autora Etoarea Tita (Ettore Tito), koja je bila izložena na bijenalu u Veneciji iste 1910. godine. Up. Cristina Beltrami, „1911: Uno sguardo sulla pittura a Venezia attorno alla Biennale mancata“, u: Cristina Beltrami (ur.), *1911: Le arti in Friuli e Veneto*, ZeL, Treviso, 2011, str. 76.

⁶⁸ Na svečanom ručku, priređenom za novinare, na kome su im se obratili predsjednik crnogorske vlade Lazar Tomanović, kao i diplomatski predstavnik Crne Gore u Rimu Evgenije Popović, u ime italijanskih novinara govor je održao upravo Mantegaca. U svim ovim obraćanjima istaknute su prednosti italijansko-južnoslovenskog zbližavanja u cilju ostvarivanja zajedničkih nacionalnih težnji. Up. Giulio de Frenzi, „Il colloquio con lo Zar dei Bulgari“, *Giornale d'Italia*, X/1910, br. 238 (27. VIII); „L'unione italo-slava auspicata e proclamata in un banchetto giornalistico“, br. 241 (30. VIII);

⁶⁹ Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno quinto*, Fratelli Treves, Milano, 1910.

⁷⁰ Mantegaca kompilira svoje prethodne radove i dopunjava ih utiscima i informacijama sakupljenim prilikom boravka u Crnoj Gori 1910. godine, a

junačke patrijarhalne zajednice transformisala u građansko društvo, sa vidljivim znacima političkog i ekonomskog napretka. U tom smislu pominje donošenje Ustava i uspostavljanju parlamentarizma 1905. godine, ali ne propušta da istakne ni znake tehničke modernizacije poput uvođenja električnog osvjjetljenja 1910. godine i pojave prvih automobila. On prikazuje i mondenski život na Cetinju, opisujući zabave na kojima su učestvovali članovi vladajuće porodice i pripadnici diplomatskog kora.⁷¹ Posebnu simboliku ove transformacije za njega je imala zamjena narodne nošnje građanskim odijelom ili vojnom uniformom. Međutim, dok je u svom prvom putopisu glorifikovao knjaževe uspjehe na polju modernizacije, Mantegaca sada više iskazuje svoju nostalgiju za arhaičnom Crnom Gorom i njenom živopisnošću, strahujući da je ova zemlja postala previše slična njenim evropskim susjedima i da će zbog toga izgubiti svoju čar.⁷² Ipak, apologetski odnos prema

osvrće se i na pisanje italijanske štampe o krunidbenim svečanostima na Cetinju.

⁷¹ Up. Mantegaca kao kuriozitet navodi da su u živopisnoj prijestonici zemlje poznate po svom ratničkom duhu bile popularne zabave poput bridža, tenisa, vožnje na koturaljkama Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno quinto*, str. 149–151, 158.

⁷² O ubrzanju modernizaciji Crne Gore pod pseudonimom Đulio de Frenzi (Giulio de Frenzi) pisao je i Luidi Federconi (Luigi Federzoni, 1878–1967) koji je izještavao o proglašenju Crne Gore za kraljevinu za list *Giornale d'Italia*. Up. Giulio de Frenzi, „Cettigne si fa bella“, *Il Giornale d'Italia*, X/1910, br. 232 (21. VIII), str. 8; *I montenegrini vestiti come i soldati russi*, br. 232 (21. VIII), str. 8; *Conversando col Presidente del Consiglio Tomanovic*, br. 236 (25. VIII). Bilo je i stranih putopisaca koji nijesu bili uvjereni da je Crna Gora postigla značajniji progres u pomenutom periodu. V. Francesco Caccamo. „Alla scoperta della sponda orientale dell'Adriatico. Viaggiatori in Albania e in Montenegro“, u: Trinchese, Stefano, Caccamo, Francesco (ur.). *Rotte adriatiche: tra Italia Balcani e Mediterraneo*, Franco Angeli, Milano, 2011, str. 107-108.

crnogorskoj dinastiji obilježava i ovo njegovo djelo.⁷³ Crnogorski vladar očito je cijenio Mantegacino pisanje o Crnoj Gori, pa ga je čak dva puta odlikovao visokim crnogorskim ordenom Danilo I.⁷⁴

* * *

Kao dobar poznavalac prilika u evropskim provincijama Osmanskog carstva, kojima se posebno bavio u knjizi *Liberalna Turska*, Mantegaca je bio pesimista u pogledu mogućnosti da se Turska može reformisati u toj mjeri da učini stabilnom svoju upravu na Balkanu. Isticao je da postizanje svakog rješenja otežava nacionalna heterogenost i činjenica da granice na Balkanu nijesu postavljene prema geografskim i etničkim razdjelnicama, već su posljedica ratova, dinastičkih interesa, diplomatskih intriga i uplitanja velikih sila.⁷⁵ Još 1906, a zatim i 1910. godine predviđao je da bi se osmanska vladavina na Balkanu mogla okončati savezom balkanskih država, pri čemu je u prvom redu mislio na Srbiju, Crnu Goru i Bugarsku. Glasine o takvim dogovorima već su cirkulisale u diplomatskim krugovima.⁷⁶

⁷³ Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno quinto*, str. 143, 151–152.

⁷⁴ Godine 1901. dobio je rang ovog ordena Grand ufficiale, a 1910. godine Gran cordone. Mantegaca je bio nosilac i visokih italijanskih odlikovanja: Grande ufficiale dell'Ordine dei Ss. Maurizio e Lazzaro, Gran croce dell'Ordine della Coronad'Italia, Commendatore dell'Ordine della Stella d'Italia. Up. „Cose liete“, *La Stampa*, XXXV/1901, br. 253, (12. 09), str. 3; Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno quinto*, str. 165; Francesco Guida, nav. rad.

⁷⁵ Barbara D'Urso, „Un viaggio in treno tra difficoltà e passione“, u: Vico Mantegazza, *Macedonia (marzo-aprile 1903)*, a cura di Barbara D'Urso, Edizioni digitali C.I.S.V.A, 2009, str. IX.

⁷⁶ Up. Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno quinto*, str. 209.

Od vremena albanskih ustanaka 1911–1912. godine Crna Gora je ušla u period nestabilnosti i ratova koji će trajati gotovo čitavu jednu deceniju.⁷⁷ Mantegaca je ova zbivanja pratio s pažnjom, motivisan željom da se Italija odlučnije politički i vojno nametne na Balkanu i Mediteranu i zauzme mjesto koje joj kao velikoj sili pripada.⁷⁸ Ovo se dijelom i ostvarilo 1911–1912. godine italijanskim osvajanjem Libije i Dodekaneskih ostrva, o čemu je Mantegaca pisao.⁷⁹

Mantegaca je javno s oduševljenjem pozdravio početak Balkanskih ratova i prve značajnije pobjede balkanskih saveznika (Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke), koje su definitivno označile slom Otomanskog carstva na Balkanu.⁸⁰ U jednom Mantegacinom tekstu objavljenom ovim povodom dominiraju antiturska osjećanja i doživljaj turske uprave kao nepravedne, nazadne, zločinačke i varvarske, kao i ponos zbog činjenice da je upravo Italija prva objavila rat Turskoj 1911. godine.⁸¹ U ovom kontekstu Mantegaca je pisao o Crnoj Gori kao o predstraži hrišćanstva i civilizacije, zemlji u kojoj se „svi rađaju kao vojnici i junaci“.⁸² Simpatije sa kojima je italijanska

⁷⁷ Antonello Biagini, *Storia d'Albania*, Bompiani, Milano, 1999, str. 44–62.

⁷⁸ *Gli errori della nostra politica*, in Vico Mantegazza, *L'altra sponda*, str. 469–530.

⁷⁹ Vico Mantegazza „Tripoli e i diritti della civiltà“, Treves, Milano, 1912; Vico Mantegazza, *Il Mediterraneo e il suo equilibrio*, Treves, Milano, 1914.

⁸⁰ Mantegaca je u novembru 1912. godine učestvovao na dvije konferencije na kojima je podržana oslobodilačka borba balkanskih zemalja. Skupovi su održani u teatru Scribe u Torinu i u Udruženju štampe u Rimu. Up Vico Mantegazza, *La guerra balcanica*, Bontempelli e Invernizzi, Roma, 1912, str. 3.

⁸¹ Isto, str. 56–57.

⁸² Vico Mantegazza, *La guerra balcanica*, str. 27–30. „Junački diskurs“ o Crnogorcima i prikazivanje Turaka kao zlikovaca i tirana, bili su tijesno povezani sa politikom evropskih zemalja u vezi sa razrješenjem „istočnog pitanja“. Up. František Šístek, *Naša braća na Jugu: Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Pogorica, 2009, str. 265.

javnost gledala na balkanske ustanke bile su dijelom posljedica poređenja Balkanskih ratova sa italijanskim ratovima za nacionalno oslobođenje.⁸³ U italijanskoj javnosti bilo je i disonantnih tonova u ovom pogledu. U priložima i knjigama o Crnoj Gori u ovo vrijeme javljaju se i prve oštre kritike u kojima se ovoj zemlji spočitava nazadnost u privrednom, političkom i kulturnom smislu.⁸⁴

Balkanskim ratovima Mantegaca se bavio i u knjizi *Pitanja spoljne politike: osma godina*, objedinjujući članke i radove na ovu temu već objavljene u dnevnim novinama i časopisima.⁸⁵ Iako upućuje kritike italijanskoj vladi zbog njenog negativnog odnosa prema pitanjima crnogorskog osvajanja Skadra i uspostavljanja srpske luke na Jadranu, Mantegaca ipak u ovoj knjizi izražava svoju zabrinutost zbog moguće slovenske ekspanzije. Stoga dijelom mijenja i svoj odnos prema Austrougarskoj, prepoznajući u njoj branu kako panslavizmu, a takođe i stvaranju Velike Njemačke, koja bi apsorbovanjem Austrije, dosegala do Trsta.⁸⁶

Pretenzijama Crne Gore na albanske teritorije Mantegaca ne posvećuje puno prostora, ali njegova knjiga *Albanija*, publikovana najvjerojatnije oktobra 1912. godine, svjedoči da je razrješenju albanskog pitanja davao veliki značaj. Smatrao je

⁸³ Marco Dogo, *Gli stati-nazione balcanici e la questione dei musulmani*, in Marko Dogo, *Storie balcaniche. Popoli e stati nella transizione alla modernità*, Gorizia, Libreria Editrice Goriziana, 1999, str. 36-58.

⁸⁴ Ovakvo stereotipno kvalifikovanje Marija Todorova naziva *balkanističkim diskursom*. Up. Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 2009.

⁸⁵ Vico Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno ottavo (1913): la guerra balcanica*, Fratelli Treves, Milano, 1914.

⁸⁶ Stefano Zanotto, *L'Italia e la Prima guerra balcanica. Diplomazia e opinione pubblica*, Tesi di laurea, Università degli studi di Torino, Facoltà di lettere e filosofia, 2002 / 2003, str. 231-232.

da sudbina Albanije, kao i Makedonije, može presudno uticati na ravnotežu snaga ne samo na Balkanu, već i u Evropi.⁸⁷ Potpuno u duhu italijanske spoljne politike, do Balkanskih ratova zalagao se za očuvanje postojećeg stanja u Albaniji, a kada je izbijanjem rata u oktobru 1912. godine postalo jasno da je ono neodrživo, Mantegaca insistira na „pravu“ Italije da iz razloga nacionalne bezbjednosti anektira područje Valone.⁸⁸

U svojoj knjizi *Mediteran i njegova ravnoteža* publikovanoj 1914. godine, Mantegaca razmatra položaj Italije u odnosu na dinamične promjene u njenom okruženju, izazvane prvo opadanjem i slomom turske vlasti u balkanskim i afričkim provincijama, a zatim i političkim pregrupisanjem balkanskih država tokom 1912-1913. godine.⁸⁹ Predgovor ovoj knjizi napisao je tadašnji ministar italijanske mornarice Đovani Betolo. Mantegaca ističe uznemirenost u diplomatskim krugovima izazvanu pisanjem evropske štampe o mogućem dogovoru Crne Gore i Austrije, na osnovu koga bi Dvojnoj monarhiji bila prepuštena planina Lovćen, koja dominira Bokom Kotorskom, u zamjenu za austrijsku saglasnost za aneksiju Skadra Crnoj Gori.⁹⁰ Autor ukazuje na delikatan položaj Italije koja je, s jedne strane, bila spremna da se saglasi sa manjim teritorijalnim proširenjima Srbije i Crne Gore na račun Albanije, ali je, s druge, morala da vodi računa o vlastitim interesima na ovom prostoru i da pri tom nastoji da ne pokvari svoje odnose sa Austrougarskom, koja je prema srpskim i crnogorskim aspiracijama imala negativan stav.⁹¹

⁸⁷ Mantegaca je imao pozitivan stav prema italijanskoj politici sporazumijevanja sa Bečom o održavanju *statusa quo* u pogledu Albanije. Up. Vico Mantegazza, *Albania*, str. 250, 272.

⁸⁸ Up. Vico Mantegazza, *Albania*, str. 231–232.

⁸⁹ Vico Mantegazza, *Il Mediterraneo e il suo equilibrio*, Treves, Milano, 1914.

⁹⁰ Isto, str. 200–202.

⁹¹ Isto, str. 196–197.

Po izbijanju svjetskog rata u vrijeme italijanske neutralnosti, prateći razvoj ratnih dešavanja na Jadranu, u oktobru 1914. godine Mantegaca piše o Boki Kotorskoj kao o jednoj od dvije najznačajnije pomorske baze Austrougarske.⁹² U ovom kontekstu on ističe strateški značaj planine Lovćen, sa koje je crnogorska artiljerija bila u stanju da ugrozi austrougarsku flotu i vojne objekte u Boki Kotorskoj.⁹³ Ova materija bila je i predmet posebnog interesovanja i aktivnosti italijanske diplomatije, koja je i uoči i u toku rata (1914–1915) upozoravala vladu u Beču da se protivi austrougarskom zaposijedanju Lovćena.⁹⁴

Tokom 1915. godine, u vrijeme ulaska Italije u rat, Mantegaca počinje da piše i objavljuje u više tomova djelo *Istorija Svjetskog rata*.⁹⁵ U ovom djelu Crnoj Gori posvetio je malo prostora, uglavnom u kontekstu njenog ujedinjenja sa Srbijom, tretirajući ga kao rezultat prirodnog slijeda događaja i, povodeći se, svakako, za primjerom same Italije.⁹⁶ Pretpostavljao je da će do ujedinjenja doći tek nakon smrti crnogorskog kralja Nikole, nenasilnim putem, odnosno dogovorom dvije države. Smatrao

⁹² Vico Mantegazza, „La guerra nell’Adriatico“, *La Lettura*, 1914, str. 902.

⁹³ Isto.

⁹⁴ DDI IV – XII No 74, Avarna a San Giuliano, Vienna, 4. luglio 1914, str. 47; No 169, Bollati a San Giuliano, Berlino 13 luglio 1914, str. 124; No 330, Avarna a San Giuliano, Vienna, 18. luglio 1914, str. 217; Giampaolo Ferraioli, *Politica e diplomazia in Italia tra XIX e XX secolo. Vita di Antonio di San Giuliano (1852-1914)*, Rubbettino, 2007, str. 795–797, 800, 816, 863, 869, 871; O ovom pitanju, kao i o drugim aspektima italijanske politike prema Crnoj Gori u vrijeme Prvog svjetskog rata v. Francesco Caccamo, *Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale*, Aracne, Roma, 2008.

⁹⁵ V. Mantegazza, *Storia della guerra mondiale*, I-VII, Milano 1915-19.

⁹⁶ V. Mantegazza, *Storia della guerra mondiale*, I, 1915, str. 55-65; Mantegaca se bavio ovom temom i u prethodnim djelima. Up. V. Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 9, 32–34; Vico Mantegazza, *Il Mediterraneo e il suo equilibrio*, str. 199-202.

je i da Bosna i Hercegovina, s obzirom na srodan nacionalni sastav, treba da bude prisajedinjena Crnoj Gori i Srbiji.⁹⁷ Mantegaca se blagonaklono odnosio prema stvaranju velike južnoslovenske države, vjerujući da ona ne bi predstavljala opasnost po Italiju, već prije prepreku širenju pangermanizma, od koga je takođe zazirao.⁹⁸ Mantegaca je bio upoznat sa činjenicom da su pored snaga koje su željele stvaranje zajedničke južnoslovenske države, postojale i one koje su težile da pod užim nacionalnim imenom Srba, Hrvata ili Bugara objedine južnoslovenski prostor.⁹⁹

Suprotno Mantegacinim očekivanjima Crna Gora je krajem 1918. godine okupirana, a zatim priključena Kraljevini Srbiji, odnosno novostvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovom činu u italijanskoj štampi dato je puno prostora, a on je bio i predmet više rasprava u italijanskom parlamentu sve do 1923. godine. Neki italijanski autori koji su ranije pisali o Crnoj Gori aktivno su podržavali ideju o očuvanju njene državne nezavisnosti,¹⁰⁰ ali Mantegaca nije bio među njima. On, međutim, 1919. godine dopunjava i ponovo objavljuje svoj raniji rad o *Barskom društvu*, predstavljajući ga kao jedno od poglavlja planiranog

⁹⁷ Isto, str. 13–14. Ovakve ideje Mantegaca je izložio i u svom članku „Dopo la tragedia di Sarajevo“, *La Lettura*, 1914, str. 685.

⁹⁸ Up. Vico Mantegazza, „La Germania e la guerra“, u Vico Mantegazza, *Storia della guerra mondiale*, Istituto editoriale italiano, vol. I, Milano, 1915, str. 55–57, 297.

⁹⁹ I sam Mantegaca metaforično je nazivao Pijemontom razne balkanske, odnosno južnoslovenske zemlje (Crnu Goru, Bugarsku, Srbiju). Up. Vico Mantegazza, *Al Montenegro*, str. 330; *Questioni di politica estera*, Fratelli Treves, Milano, 1907, str. 130; *La guerra balcanica*, str. 6;

¹⁰⁰ U ovom smislu karakteristična je aktivnost Antonija Baldačija, koji je ovim povodom pisao protestne članke, organizovao procrnogorske komitete širom Italije i prikupljao humanitarnu pomoć za crnogorske izbjeglice. Up. Slavko Burzanović, *Antonio Baldacci e il Montenegro*, str. 69–91;

osmog toma knjige *Istorija Svjetskog rata*, koji nikada nije publikovan.¹⁰¹ Ovaj Mantegacin rad teško se može dovesti u vezu sa istorijom Prvog svjetskog rata.¹⁰² Po svemu sudeći, ovo izdanje nastalo je na podsticaj i u interesu *Barskog društva*, koje je nastojalo i uspjelo da od italijanske vlade obezbijedi dobijanje daljih subvencija za svoje djelovanje u Crnoj Gori.¹⁰³ Međutim, bez obzira na to, u izmijenjenim geopolitičkim okolnostima aktivnost Društva se smanjila, a takođe i njegov značaj za italijansku balkansku politiku.¹⁰⁴ Mada će Mantegaca i u narednim godinama propagirati italijansku ekonomsku ekspanziju na Balkan, na koji je Italija, kako kaže, polagala određeno pravo prvenstva,¹⁰⁵ i mada nikada nije prekinuo svoje veze sa venecijanskom poslovnom grupom okupljenom oko Đuzepea Volpija,¹⁰⁶ njegovo interesovanje za crnogorske teme se gubi.

¹⁰¹ Vico Mantegazza, *Il porto di Antivari: le iniziative italiane nel Montenegro*, Istituto editoriale italiano, Milano, 1919.

¹⁰² Rat se u ovom radu pominje utoliko što Mantegaca ističe značaj barske luke za snabdijevanje crnogorske vojske, zbog čega je austrougarska flota već prvih dana rata bombardovala.

¹⁰³ S. Burzanović, „Virpazar - Bar“, in S. Burzanović (ur.). *100 godina željeznice*, str. 51.

¹⁰⁴ O italijanskoj balkanskoj politici u godinama nakon Prvog svjetskog rata v. Luciano Monzali, „La politica estera italiana nel primo dopoguerra 1918–1922“, *Italia Contemporanea*, 256-257, settembre-dicembre 2009, str. 383, 395, 398.

¹⁰⁵ Vico Mantegazza, *Attraverso il Molise. Sulle vie dell'Oriente*, Maglione & Strini, Roma, 1924, str. 138. Mantegaca, koji je godinama pisao o potrebi da Italija afirmiše svoj položaj velike sile i obezbijedi svoj uticaj na Balkanu i Mediteranu, u godinama nakon Prvog svjetskog rata, nasuprot preovlađujućoj tendenciji u italijanskim političkim krugovima, iskazuje uvjerenje da tradicionalni kolonijalizam može biti zamijenjen ekonomskom i kulturnom penetracijom. Up. Francesco Guida, nav. rad.

¹⁰⁶ Vico Mantegazza, *Eraclea: italiani in Oriente*, Maglione & Strini, Roma, 1922.

Mantegacini tekstovi o Crnoj Gori predstavljaju informativno i upečatljivo svjedočanstvo o ovoj zemlji u posljednjoj deceniji XIX i prve dvije decenije XX vijeka. Oni su doprinijeli pozitivnoj promjeni italijanskog javnog diskursa o crnogorskom narodu i njegovoj kulturi. Mantegacino bavljenje Crnom Gorom i Balkanom uopšte korespondira sa pojačanim interesovanjem italijanske politike za ovaj prostor. U njegovim koncepcijama o potrebi snažnijeg političkog i ekonomskog prisustva Italije na ovom području Crna Gora je sve do svog nestanka sa političke karte Evrope zauzimala značajno mjesto. Bez obzira na nesumnjivi apologetski i propagandni karakter ovih tekstova, oni su skoro čitav vijek nakon objavljivanja i dalje važan i nezaobilazan izvor podataka o političkim i ekonomskim vezama Italije i Crne Gore.